

tržišni odnosi u poljoprivredi

petar marković

filozofski fakultet
univerziteta u beogradu,
beograd, jugoslavija

Uvažavajući sve specifičnosti poljoprivredne proizvodnje, elementi agrarne politike moraju nositi određene specifičnosti, posebno cene sa svojim sastavnim elementima (regresima, premijama i dr.), kredit, investicije, rezerve, porez.

U principu, cene inputa industrijskog porekla (mineralna đubriva, sredstva za zaštitu useva i stoke, mašina i dr.), zatim cene primarnih poljoprivrednih proizvoda kao i cene prerađenih poljoprivrednih proizvoda za finalnu potrošnju formiraju se slobodno, prema uslovima na domaćem tržištu, uzimajući u obzir i cene u zemljama kamo izvozimo, odnosno odakle uvozimo proizvode. To slobodno tržišno formiranje označava uspostavljanje ekonomskih odnosa na bazi ponude i tražnje, ekonomskih odnosa među proizvodima unutar poljoprivrede, između poljoprivrede i drugih delatnosti.

U poljoprivredi su potrebni različiti oblici cena sa celim instrumentarijumom tržišnih mehanizama, a pre svega preko politike premija, regresa, podsticaja, kreditno-monetarne, investicione i poreske politike.

Izgradnja tržišne agrarne politike, uz efikasnu zemljišnu politiku i politiku iskorišćavanja voda, stvorila bi uslove da se složene strukturne promene i diferenciranje gazdinstava usmeri u pravcu jačanja tržišne proizvodnje, specijalizacije, organizaciono-ekonomsko povezivanje sa industrijskom preradom i prometom. To bi ujedno dovodilo i do bržeg udruživanja i zadrugarstva u funkciji razvoja poljoprivredne proizvodnje, a ukupni društveno-ekonomski odnosi samo bi ubrzavali razvoj proizvodnje, produktivnosti i dohotka proizvođača.

primljeno listopada 1988.

Dosadašnji ukupni privredni razvoj stvarao je realne osnove za još brži razvoj proizvodnje, za brže ukрупnjavanje gazdinstava, podružtvljavanje poljoprivrede, veći dohodak i produktivnost. Izostao je planski rad na usklađivanju poljoprivredne i druge proizvodnje, stvaranje ekonomske motivacije, i dr.

Kod razrade dugoročne strategije razvoja agroindustrijske proizvodnje, ne mogu se zapostavljati neki dugoročni problemi (od kojih ovde izdvajamo tri), koji prate ovu privrednu granu i koji će, uza sva nastojanja da se prevaziđu, pratiti još dugo razvoj agroindustrije.

(1). Dugogodišnji ekonomski neravnopravan položaj poljoprivrede u odnosu na druge delatnosti koji je rezultat nepovoljnih uslova privređivanja poljoprivredne proizvodnje u celini, a naročito nekih proizvodnji i niskog dohotka od poljoprivredne proizvodnje, uticali su na nepovoljna demografska kretanja na relaciji selo — grad. Migracije stanovništva selo — grad i deagrarizacija, koje su inače normalni tok kretanja prirodnog priraštaja stanovništva u industrijalizaciji i privrednom razvoju, pretvorile su se u prenatlačenu deagrarizaciju, depopulaciju, devastaciju i devitalizaciju čitavih poljoprivrednih područja. Prema rezultatima popisa stanovništva, u periodu od 1961. do 1981. smanjivao se broj stanovnika u 33,3% ukupnog broja naselja. Sledećih 33,4% naselja nalazi se na ivici depopulacije. Iz njih je emigrirao gotovo celokupan prirodni priraštaj. U 26,7% ukupnog broja naselja broj stanovnika povećao se 1981. prema 1961. do 10%, što znači nešto manje nego što je prirodni priraštaj, a u 6,7% naselja povećanje je preko 10%. Prve tri grupe naselja po karakteru su poljoprivredna, seoska i mešovita: prva grupa pripada pretežno seoskim naseljima planinskog područja, druga su brdsko-planinska ili naselja udaljenija od gradskih i industrijskih centara, dok treću grupu čine prigradska seoska naselja, gde je u domaćinstvima veći deo dohotka od industrije i drugih nepoljoprivrednih delatnosti nego od poljoprivrede. Četvrtu grupu čine gradska naselja.

Kao što se može zapaziti seoska — poljoprivredna naselja demografski se prazne, sve je veća depopulacija — veoma negativna pojava u privrednom i društvenom razvoju. S obzirom na to da u migraciji najviše učestvuje omladina, u selu ostaju starije osobe, pa nastaje i semilizacija sela, a tako i devitalizacija. Masovnost staračkih domaćinstava, domova koji »se gase«, utiče na obim i strukturu poljoprivredne proizvodnje, smanjuje se proizvodnja, a posledice se već osećaju duže vremena na tržištu.

Problem zaustavljanja demografskog praznjenja sela i pitanje njihove revitalizacije, čini jedan od dugoročnih problema jugoslovenske poljoprivrede i društveno-ekonomskog razvoja u celini. Dobrom rejonizacijom poljoprivredne proizvodnje i odgovarajućom strategijom razvoja, te podsticajnim merama agrarne politike, može se značajno doprinositi revitalizaciji sada devastiranih područja.

(2). Postojeće nepovoljno stanje sa zemljištem, nezamenljivim faktorom poljoprivredne proizvodnje, takođe je jedan od dugoročnih problema jugoslovenske poljoprivrede, može se sigurno reći i jugoslovenskog društva.

Postoje tri grupe problema vezanih za zemljište.

Prvo, dugogodišnje lako i nekontrolisano menjanje namene zemljišta, tj. pretvaranje kvalitetnog poljoprivrednog u nepoljoprivredno zemljište za izgradnju privrednih objekata, gradova, vikendica i dr., uticalo je značajno na smanjivanje fonda zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju. Jugoslavija je u posleratnom razvoju smanjila fond obradivog zemljišta više nego druge zemlje Evrope i u tom pogledu

zauzima jedno od prvih mesta. Samo od 1974. do 1984. u Jugoslaviji je smanjena obradiva površina za 4,1⁰%, dok je evropski prosek 1,5⁰%.*)

Nekontrolisano i stihijno uništavanje zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju nastavlja se i uvek se nalaze »društvena opravdanja« za promenu namene zemljišta, zatim razne nedorečenosti i nepreciznosti u zakonodavnoj zemljišnoj politici ili se ne poštuje zakonitost, kada je u pitanju menjanje namene zemljišta. Nekontrolisana izgradnja kuća za stanovanje, vikendica, puteva i dr., onemogućavaju na mnogim područjima komasaciju i uopšte uređivanje zemljišne teritorije. Sve više dolazi do izražaja nemogućnost primene tehnoloških rešenja za visoke prinose i visoku produktivnost na neuređenom i usitnjenom zemljištu; sukob tehnoloških dostignuća i njihove primene.

Drugo, neprestano usitnjavanje obradivog zemljišta koje nastaje slobodnim prometom zemljišta, a naročito naslednim deobama, krupan je problem zemljišne politike i razvojne politike u poljoprivredi. U svemu tome posebno negativan uticaj na zemljišnu politiku i razvojne mogućnosti u seljačkim gazdinstvima ima postojeće nasledno pravo na zemljište koje omogućava da zemljište mogu da naslede svi naslednici bez obzira na profesionalno opredeljenje, zanimanje i mesto življenja. Postojeće nasledno pravo na zemljišne površine i druge nekretnine povećava socijalne probleme seljaka, a posebno obezvređuje poljoprivredno zanimanje i seljački rad. Usitnjen posed i dalje se usitnjava naslednim deobama što dovodi u nezavidan materijalni položaj i nezainteresovanost za ostajanje u selu i poljoprivredi onog naslednika koji ostaje na gazdinstvu. Naslednik — nezemljoradnik ima stalni lični dohodak iz rada, sve oblike socijalnog osiguranja, društveni stan, a zemljoradnik koji je ostao na gazdinstvu, samo deo zemljišta i drugih nekretnina.

Pored toga što obezvređuje seljački rad i poljoprivredno zanimanje, jednakim pravom svih naslednika na zemljište, zemljoradnik ostaje sa manjom materijalnom osnovom za dohodak. Najčešće oni postaju socijalni problemi sela. Da nije bilo naslednih deoba, sada bi po aktivnom poljoprivredniku bilo oko 6 ha obradivog zemljišta, a po gazdinstvu 7,9 ha. Međutim, sada je prosek po gazdinstvu 2,9 ha obradivog zemljišta, a to gazdinstvo i dalje se usitnjava naslednim deobama. Za nepoljoprivrednika koji nasledi zemljište ono mu prodajom ili davanjem u zakup čini dopunski izvor prihoda, a poljoprivrednika naslednika najčešće stavlja u kategoriju socijalnih slučajeva.

Prava slika o stanju u selu, odnosno poljoprivredi, ne može se dobiti samo iz proseka veličine gazdinstva. To je gazdinstvo izdvojeno na veliki broj parcela. Ceni se da na 2.600.000 gazdinstava, koliko ih vodi zvanična statistika, ima preko 27 miliona parcela, što onemogućava tehnološki progres i značajnije povećanje dohotka. Otuda se jugoslovenska poljoprivreda, u pogledu veličine parcele, prinosa po jedinici površine i grlu stoke, približava dnu u redosledu evropskih zemalja. Usitnjen posed i velika parcelizacija doprinose smanjenju mogućnosti primene savremene tehnologije u proizvodnji i to predstavlja jedan od dugoročnih problema jugoslovenske poljoprivrede. Na ovaj se problem neprestano ukazuje, a naročito na njega ukazuju proizvođači. Veoma određeno na potrebu menjanja stanja u ovoj oblasti agrarne

*) Annuaire FAO de la production 1985. Rome, 1986.

politike ukazao je X kongres SKJ 1974. u svojoj Rezoluciji o poljoprivredi. Između ostaloga rečeno je: »Obavezuju se komunisti u republikama i pokrajinama, a naročito komunisti u pravosudnim organima da preispitaju postojeći sistem nasleđivanja, posedovanja i iskorišćavanja poljoprivrednog zemljišta...« Stabilizacioni program obnovio je i dalje konkretizovao istaknute zahteve. Ova pitanja ne rešavaju se, dobrim delom i radi toga što konkretna pravna rešenja treba da predlažu i lica koja treba i da nasleđuju zemljište i da ga prodaju.

Treće, naglom masovnom a nedovoljno stručnom upotrebom mehanizacije i hemijskih redstava (đubriva i sredstva za zaštitu bilja) a sve manjim korišćenjem prirodnih đubriva, pre svega stajnjaka, značajno je narušena organska struktura zemljišta. Mnoge su površine zakiseljene kao rezultat plavljenja zemljišta i potrebna je kalcifikacija. Značajan deo površina obradivog zemljišta degradiran je erozijom vode, pa i vetra. Neuređeni planinski potoci, pretvaraju se u velike bujice u vreme otapanja snega i posle većih kiša, odnose plodni sloj zemljišta, plave ga i erodiraju. Neka parcijalna istraživanja ukazuju na značajno osiromašenje zemljišta, po svim nabrojanim osnovama. Na primer, u regionu Šumadije i Pomoravlja od ukupno 334.979 ha poljoprivrednog zemljišta raznim nabrojanim oblicima degradacije zahvaćeno je oko 231.460 ha, tj. 69%. Zaslanjeno je oko 147.000 ha i pored toga što fabrika šećera u Čupriji preradi godišnje preko 250 hiljada tona šećerne repe i stvori kao nuzprodukt desetine hiljada tona saturacionog mulja.

Nabrojani problemi vezani za zemljišnu politiku, čine dugoročne probleme jugoslovenske poljoprivrede bez čijeg rešavanja nije moguć savremeni tehnološki razvoj u poljoprivredi. A ta rešavanja se ne mogu sprovesti u kratkom vremenu, već ona treba da budu predmet neprestanih aktivnosti. Izradom regionalne strategije i prostornog razmeštaja poljoprivredne proizvodnje, može se značajno doprinositi zaustavljanju negativnih trendova kod zemljišta i prevazilaženju nagomilanih problema u zemljišnoj politici i racionalnom korišćenju zemljišta.

(3). Neusklađenost izgrađenih kapaciteta poljoprivredne prerađivačke industrije i primarne poljoprivredne proizvodnje (sirovinske osnove), predstavlja takođe jedan od dugoročnih problema jugoslovenske poljoprivrede.

Nedovoljno korišćenje predimenzioniranih kapaciteta prerađivačke industrije uslovljava dva krupna problema. Prvo, direktno utiče na cenu finalnog proizvoda i dohodak zaposlenih u tim industrijama. S obzirom na to da oko 75% tržišne primarne poljoprivredne proizvodnje prolazi kroz industrijsku preradu pre finalne potrošnje, može se sagledati uticaj neiskorišćenih kapaciteta na cenu prehrambenih proizvoda, troškove života, standard stanovištva, a posebno na primarnu poljoprivrednu proizvodnju. Naime, težnja je ovih industrija da prihvataju sirovinu po što nižim cenama, što negativno utiče na ekonomski položaj i razvoj poljoprivredne proizvodnje.

Ukoliko bi se obezbedila sirovina za puno korišćenje kapaciteta, u mnogim industrijama postavilo bi se pitanje realizacije tako uvećane proizvodnje s obzirom na mogućnosti povećavanja tražnje na domaćem tržištu i mogućnosti izvoza. Već danas mnogi proizvodi naše poljoprivrede, odnosno agroindustrije, imaju visoku cenu i teško mogu

da izdrže konkurenciju na svetskim tržištima, bez većih izvoznih subvencija.

Drugo, prerađivačka industrija sa tako predimenzioniranim kapacitetima teško obezbeđuje dohodovno, pa i organizaciono-ekonomsko povezivanje sa primarnom proizvodnjom, a to treba da bude osnova razvoja agroindustrijskog kompleksa. Proizvođač primarnih proizvoda, u takvim uslovima, ne može da bude ekonomski ravnopravan učesnik u linijama proizvodnje. Dohodak primarne proizvodnje preliva se u prerađivačku industriju kojim se delimično pokriva neracionalno korišćenje sredstava u industriji. Osim toga, ova industrija ima monopolski položaj u odnosu na proizvođača sirovina, pošto tržišni proizvođač mora svoje proizvode (šćernu repu, suncokret, stoku i dr.) predavati na preradu industriji.

Prikazano korišćenje kapaciteta u prerađivačkoj industriji doprinosi i sadašnjem stanju organizovanosti u agrokompleksu koje karakteriše zatvaranje u granice društveno-političkih zajednica sa ciljem da se održi monopol nad primarnom proizvodnjom i seljaštvom gde se stvara preko 80% ukupne primarne proizvodnje i »zaštiti« od delovanja zakonitosti tržišta, ali i obezbedi delovanje nakupaca, prekupaca i neoljalne konkurencije.

Tri opisana krupna problema jugoslovenskog agrara, imaju svoje korene u dugogodišnjem pogrešnom odnosu ekonomske politike prema poljoprivredi, naročito prema privatnoj svojini i ličnom radu u poljoprivredi, u podizanju i dupliranju iste industrije po svaku cenu u svakom užem rejonu, a zapostavljanja prirodnih i drugih uslova za razvoj poljoprivrede, posebno seljaštva koje u Jugoslaviji ima veliku i dugu tradiciju rada u poljoprivredi i zadrugarstvu.

Program ekonomske stabilizacije, u svom posebnom separatu za agrar »Dugoročni razvoj agroindustrijske proizvodnje u Jugoslaviji do 2000. godine« naznačava najvažnije pretpostavke za ostvarivanje bržeg razvoja agroindustrijske proizvodnje u Jugoslaviji do 2000. godine. Navodimo samo tri, po našem mišljenju najznačajnije, za ostvarivanje tržišne ekonomije u agraru.

(1) Za poljoprivredu isti položaj u privrednom sistemu i ekonomskoj politici kao i za druge delatnosti, kako u pogledu formiranja društvenog proizvoda i dohotka, tako i u pogledu odnosa prema domaćem i stranom tržištu.

(2) Utvrđivanje jedinstvenih elemenata agrarne politike na jedinstvenom jugoslovenskom prostoru (tržištu).

(3) Širenje i ekonomsko jačanje društvenih gazdinstava i društveno organizovane proizvodnje zemljoradnika, i oslobađanje pune inicijative zemljoradnika i svih proizvođača hrane da unapređuju i razvijaju proizvodnju.

Isticanjem ovih, kao i drugih pitanja polazi se od činjenice da je poljoprivreda, odnosno agroindustrija, u celom proteklom periodu bila u nepovoljnijim ekonomskim uslovima privređivanja, pa je bila i u nepovoljnijem, podređenom ekonomskom položaju. Dohodak iz poljoprivrede prelivao se u druge delatnosti mnogim kanalima, a pre svega preko cena, raznih obaveza, niskih investicija, visokih kamata i dr. Nerešena su i ključna socijalna pitanja: seljaci bez penzionog, invalidskog, zdravstvenog osiguranja. Seljacima se pored ostalog još uzi-

ma zemlja naslednom deobom i dr. Uz nedostatak ekonomskih motivacija za bavljenje poljoprivrednim zanimanjem i uz sistem jednakog prava nasledivanja zemljišta i poljoprivrednih objekata, što je sve obezvređivalo seljački rad i dovodilo ga u drugorazrednu kategoriju društva, a s druge strane ograničavanje privrednih aktivnosti, usloveli su masovno napuštanje poljoprivrede i sela. Mnoga su poljoprivredna područja u procesu depopulacije, devastacije i devitalizacije, pa se postavlja pitanje šta sa ovim prostorima sada, a naročito u budućnosti.

Ovi podaci najpotpunije pokazuju stanje u poljoprivredi i njen ekonomski položaj, kao i neophodnost uvođenja tržišnih kriterijuma i podsticajnih mera agrarne politike.

U Programu stabilizacije (pomenuti separat) naznačeni su osnovni elementi tržišne ekonomije u agraru, među kojima je posebno mesto dato cenama, investicijama, kreditno-monetarnoj politici i robnim rezervama.

Slobodno tržišno ponašanje i privređivanje ne označava da poljoprivredu na tržištu treba prepustiti stihiji, odnosno ponudi i tražnji kao isključivom direktnom faktoru valorizacije rada. Uz oslobađanje poljoprivrede od administrativnih okvira, potrebno je razraditi čitav sistem tržišnih mehanizama kojima će se usmeravati proizvodnja, ponuda po obimu i strukturi, obezbeđivati valorizacija rada na tržištu prema ponudi i tražnji, društvenom značaju i produktivnosti, obezbeđivati stabilnost tržišta i stimulisati što veći izvoz. Potrebno je daleko više planiranja ukoliko je poljoprivreda »tržišnija«. Veoma razučena tržišna ekonomija, zahteva veoma razučeno planiranje i bilansiranje proizvodnje i potrošnje.

Poljoprivreda ima određene specifičnosti koje objektivno diktiraju funkcionisanje tržišnih usmeravajućih mehanizama, po grupama proizvoda i proizvodima, kao i različite oblike cena, specifične oblike kreditiranja, investicija i dr.

Prvo, poljoprivreda kao organska proizvodnja ima određene cikluse proizvodnje: u biljnoj je to vegetacioni period za svaku biljku i kulturu vremenski različit, a u stočarstvu prirodni ciklusi reprodukcije, također različiti za svaku vrstu stoke. U ratarskoj, kao i u celoj biljnoj proizvodnji, proizvodnja započinje 8—9 meseci pre dobijanja finalnog roda. Proizvođač primarnih proizvoda mora znati bar približno uslove u kojima će proizvoditi da bi svoj rad i realizovao 8—9 meseci kasnije. Osim toga, od setve do žetve mogu se desiti mnoge stvari koje su nepredvidive, na koje proizvođač ne može da utiče (velike padavine i poplave, sušni period, druge vremenske nepogode i dr.), ali koje mogu značajno uticati na rezultate rada, na dohodak proizvođača. Takav rizik ne postoji u drugim oblastima proizvodnje, odnosno delatnostima (sem u manjem obimu u rudarstvu, saobraćaju i građevinarstvu). Taj rizik mora da ima u vidu agrarna politika, naročito na kreditno-monetarnom području.

Drugo, oko 70% finalne ratarske proizvodnje odlazi kao reprodukcioni materijal (hrana) za stočarsku proizvodnju. Uska povezanost ova dva osnovna segmenta poljoprivredne proizvodnje (ratarstvo—stočarstvo) koji se u različito vreme realizuju, zahteva određena usmeravanja u politici cena, zaliha, rezervi, i dr. Svaki poremećaj ostavlja drugačije posledice koje traju različito vreme kod pojedinih proizvodnji. Naro-

čito se nepovoljno odražavaju na stočarstvo. Pad proizvodnje kuku-ruza uslovljava prividno veću proizvodnju mesa već u tekućoj, kao i narednoj godini, koja nije rezultat veće proizvodnje, već većeg klanja stoke usled nedostatka stočne hrane. Tako nastali poremećaji osećaju se u govedarstvu nekoliko godina, u svinjarstvu do dve godine. Veće klanje ženskog podmlatka goveda odražava se na smanjenu proizvodnju tek posle dve godine. Neusklađen odnos cena biljne i stočne proizvodnje, uslovljava kod ovaca, pored drugih faktora, opadanje broja ovaca već više od tri decenije.

Treće, u jugoslovenskoj je poljoprivredi oko 50% naturalna potrošnja (hrana i reprodukcionni materijal), a ostalih 50% tržišna proizvodnja. Oko 40% naturalnog i oko 85% tržišnog dela odlazi u industrijsku preradu pre konačne potrošnje. Prerađivačka industrija koja po pravilu treba da ugovara svoju sirovinu (poljoprivrednu proizvodnju) mora to činiti pre no što započne primarna proizvodnja, dakle pre setve. Međutim, prerađivačka industrija to ne čini, već to čini država. Iz dva razloga: prerađivačka industrija, kao i ostale industrije u poljoprivredi, ne raspolaže sredstvima za tu namenu. Osim toga, ona je uglavnom predimenzionirana u kapacitetima, skupo im je radi toga poslovanje i proizvođači primarnih proizvoda nerado zasnivaju sa njima trajniju organizaciono-ekonomsku, odnosno dohodovnu saradnju. Radi toga, ove industrije to nadoknađuju »zakidanjem na ceni« pri otkupu sirovine (»velika vlažnost«, »visok procenat nečistoće« i dr.) i stalnim zahtevima za podizanje cena finalnom proizvodu. Ali u svakom slučaju proizvođač poljoprivrednih proizvoda mora znati bar približno cenu po kojoj će realizovati svoj proizvod kao finalni sa gazdinstva, a prerađivačka industrija približnu cenu sirovine.

No, u svakom slučaju, sirovina se mora ugovarati pre početka setve, odnosno pre započinjanja ciklusa proizvodnje, a proizvođač sirovine mora znati orijentacionu cenu po kojoj će ugovarati svoju proizvodnju.

Najveći deo poljoprivredne proizvodnje odlazi organizovano i planski na tržište Zapada i Istoka. Na Zapadu, u zoni ZET-a, značajan deo proizvodnje proizvođači prodaju preko zadruga, a još veći deo proizvodnje ugovara se od strane prerađivačke industrije i trgovinskih organizacija.

Dosadašnja iskustva pokazuju da ukoliko se više razvija tržišna proizvodnja utoliko je potrebno više planiranja. Od karaktera privrednog sistema zavisi karakter planiranja i osnove na kojima počiva planiranje. U zoni ZET-a ono se sprovodi centralistički na bazi centralizovanih bilansa i budžeta u okviru Zajednice (iz Bruxellesa), i sa značajnim podsticajima proizvodnje, zaliha i izvoza. Centralistički budžet za glavna usmeravanja poljoprivrednog razvitka vlada i u drugim zemljama Zapada van ZET-a.

U istočnoevropskim zemljama vrši se takođe centralističko planiranje (svih faktora proizvodnje, proizvodnje i njene raspodele) ali sa sve većim prilagođavanjem raspodele tržišnim kriterijumima (razmeni).

U našem sistemu na samoupravnim osnovama treba da se izgradi i tržišni koncept razvoja, ali i koncept mera podsticaja kroz investicije, kreditno-monetarnu politiku, rezerve i izvoz.

Četvrto, jugoslovenska poljoprivreda specifična je po agrarnoj strukturi i ukupnoj neorganizovanosti proizvođača. Društveni sektor koji

je u celosti »tržišan« daje oko 25% ukupne mase poljoprivredne proizvodnje, ali znatno više učestvuje u ukupnoj tržišnosti naročito kod žita, industrijskih useva i dr. (oko 49% u ukupnom otkupu poljoprivrednih proizvoda). Ostalo je privatni sektor sa oko 2.600.00 gazdinstava. Veoma mali broj ovih gazdinstava ima svoju proizvođačku organizaciju — zadrugu ili neku drugu, a manji deo ukupne proizvodnje ide organizovano na tržište. Oko 75% ukupnih novčanih prihoda gazdinstava, odnosno seoskih domaćinstava potiče od rada van gazdinstva, pa ekonomski nisu prinuđena da iznose proizvode na tržište, naročito ako nisu ekonomski motivisana. Kod kategorije mešovitih domaćinstava koja čine oko 65% ukupnog broja svih domaćinstava, to je još više izraženo. Kao i »čista poljoprivredna«, ova domaćinstva proizvodnjom prvenstveno zadovoljavaju potrebe domaćinstva i gazdinstva, a ostatak iznose na tržište. Proizvodnja će biti veća, kao i tržišnost, ukoliko se obezbedi tržišna valorizacija proizvoda i određena sigurnost. Ta sigurnost se dobrim delom obezbeđuje zaštitnom (indikativnom) cenom, kao i preuzimanjem proizvoda. Potrebno je, dakle, planiranje, ugovaranje proizvodnje i preuzimanje proizvoda prema utvrđenim uslovima.

Peto, poljoprivredni proizvodi se ne mogu neograničeno čuvati. Njihov vek određen je biološkim osobinama, različiti za pojedine proizvode, ali u svakom slučaju veoma ograničen. Svoj vek validnosti imaju i smrznuti, kao i prerađeni proizvodi. Zalihe proizvoda ne mogu se dugo držati kao što je to kod roba industrijskog porekla.

Šesto, poljoprivredna proizvodnja već se na ovom stupnju razvitka nalazi u industrijskom okruženju poljoprivrednih industrija.

U istorijskom razvoju privrede i društva, u odnosu poljoprivrede i industrije mogu se obeležiti dve faze, a u svakoj fazi uspostavljaju se određeni ekonomski odnosi poljoprivrede i industrije.

Prva faza označava početnu industrijalizaciju kada poljoprivreda obezbeđuje značajan deo akumulacije za industrijalizaciju. To je karakteristično i za naš razvoj. U toj fazi stvara se i industrija za poljoprivredu, onu koja proizvodi sredstva za proizvodnju u poljoprivredi, kao i industrija koja prerađuje poljoprivredne proizvode za finalnu potrošnju. Poljoprivredna proizvodnja sve više zavisi od tih industrija, ona je okružena tim industrijama, a sam proces poljoprivredne, organske proizvodnje se sve više industrijalizuje.

Sa jedne strane nalaze se industrije koje proizvode mašine i uređaje za poljoprivrednu proizvodnju, mineralna đubriva, sredstva za zaštitu biljaka i stoke, zatim građevinske materijale, pogonsku energiju i dr. Ti industrijski inputi čine već oko 75% ukupnih troškova poljoprivredne proizvodnje. Kretanje cena proizvoda tih industrija veoma je značajno za poljoprivrednu proizvodnju i dohodak u poljoprivredi. Intenzivni i tržišni razvoj poljoprivrede nije moguć bez njihovih inputa.

Na drugoj strani su industrije koje prerađuju poljoprivredne proizvode, pet velikih industrijskih grana: prehrambena, kožna, tekstilna, duvanska, stočna hrana. Veći deo poljoprivredne proizvodnje odlazi u industrijsku preradu pre finalne potrošnje. Preko njih, dakle, mora se realizovati finalna poljoprivredna proizvodnja. Savremeni razvoj poljoprivrede nije također moguć bez raznovrsne i savremene prerađivačke industrije.

Objektivno, ove su industrije visokoproduktivne i u monopolskom položaju u odnosu na poljoprivredu. Tržišna proizvodnja nije moguća bez industrijskih inputa, a najveći deo poljoprivredne proizvodnje mora odlaziti u industrijsku preradu bilo zbog prirode samoga poljoprivrednog proizvoda kao i potrebe da se poljoprivredni proizvodi nalaze na tržištu tokom cele godine.

Uspostavljanje tržišnih ekonomskih odnosa poljoprivrede i ovih industrija osnova je za tržišni razvoj poljoprivrede, njen ekonomski položaj i ekonomski interes proizvođača kako bi iznosili robu na tržište. Realne osnove za uspostavljanje tržišnih ekonomskih odnosa pruža proizvodno-ekonomsko (dohodovno) povezivanje svih učesnika u proizvodnji hrane u agroindustrijski kompleks. Konkretno, ekonomsko povezivanje ostvaruje se preko pojedinih linija proizvodnje: proizvodnja hleba i proizvodnja ulja, šećera, konzervi voća, povrća, mesa itd.

Jugoslovenska agroindustrija nije još na takvom nivou ukupne organizovanosti, niti na takvom nivou uspostavljenih ekonomskih odnosa da bi na tržištu sama uređivala ekonomske odnose. Celokupan dosadašnji odnos države prema privredi, pa i agroindustriji, nije omogućavao stvaranje potrebnih sredstava (akumulativnosti) za uređivanje ekonomskih odnosa u reprodukcijom ciklusu pojedinih linija proizvodnje. Osim toga, ekonomski položaj pojedinih učesnika u proizvodnji određenih linija proizvodnje veoma je različit. Potrebne su stoga određene tržišne intervencije na industrijske inpute, poljoprivredne proizvode, ali i na finalne proizvode koji odlaze u potrošnju. Ovo je potrebno to pre što su ekonomski odnosi industrije i poljoprivrede veoma poremećeni na štetu poljoprivrede.

Sa daljim privrednim razvojem i daljom afirmacijom tržišnih odnosa i kriterijuma, te tržišne intervencije smanjivaće se i uspostavljaće se ekonomski odnosi pojedinih učesnika po linijama proizvodnje.

Čitav sklop opisanih specifičnosti doprinosi da u uslovima tržišnog privređivanja poljoprivrede mora imati u agrarnoj politici čitav instrumentarij mera zaštite, podsticaja i usmeravanja, dakle specifične oblike cena, specifične oblike investicija, veće zalihe tržišnih rezervi, a sve to treba da stvara uslove za manji rizik i ekonomsku motivisanost proizvođača da bolje iskorišćava prirodne faktore proizvodnje (zemljište, vode), racionalnije koristi sredstva za rad, uređaje i konačno da iznosi veću masu roba na tržište.

Svaka zemlja, odnosno grupa zemalja, konstituiše tržišnu agrarnu politiku u skladu sa svojim privrednim sistemom i društveno-ekonomskim produkcionim odnosima u državi. Drugim rečima, ne mogu se jednostavno koristiti i primenjivati mere agrarne politike drugih tržišnih ekonomija, ali se svakako moraju sagledavati i mere i iskustva. U osnovi, u savremenom svetu postoje tri velika privredna sistema: jedan proističe iz sistema državnog kapitalizma, drugi iz državnog socijalizma, treći iz samoupravnog socijalizma. U svakom sistemu, iz svojinskoga proističe i produkcionni odnos, agrarna politika i dr.

U praktičnim aktivnostima na podsticajima i usmeravanjima mogu se koristiti dva metoda, dva načina. Prvi je veoma razuđen, satkan od niza podsticajnih mera za svaki proizvod (premije, regresije, subvencije i dr.), mera zaštite i dr. Ovaj se metod koristi u zoni EEZ, kao i u istočno-evropskim zemljama. On je dao dobre rezultate, podigao je

poljoprivrednu proizvodnju na viši nivo, učinio je da su mnogi proizvodi koji su bili deficitarni, naročito u zoni EEZ-a, sada u suficitu. On pretpostavlja jak, centralizovani budžet za sve intervencije u poljoprivredi i veća izdvajanja nacionalnog dohotka za razvoj poljoprivrede.

Drugi metod počiva na intervencijama na inpute iz industrije koji idu u poljoprivredu kao sredstva za proizvodnju. Davanjem većih regresa za mineralna đubriva utiče se na nižu cenu u ratarstvu, odnosno biljnu proizvodnju. Kako oko 70% ukupnog obima ratarske proizvodnje odlazi u stočarstvo, to značajno utiče i na cenu proizvoda stočarstva. Ceo koncept zasniva se na regresima za hemijska sredstva i premijama za mleko. Premijama na mleko utiče se na veću proizvodnju mleka, ali i mesa.

Oba metoda imaju prednosti i nedostatke. Ali u svakom slučaju potrebni su tržišni mehanizmi za uspešno ostvarivanje razvoja agrara u tržišnim uslovima. U predloženim podsticajnim i usmeravajućim tržišnim mehanizmima za pojedine proizvodnje, predloženo je kombinovanje oba metoda: regresa za mineralna đubriva, sortno seme, veštačko oplodivanje stoke, sredstava za zaštitu, kao i premije.

* * *

U ostvarivanju tržišnog koncepta agrarne politike polaze se od osnova da se nove vrednosti stvaraju u proizvodnji, a realizuju na tržištu. Realizacija na tržištu, odnosno dohodak, zavisi od produktivnosti, tj. ekonomičnosti upotrebe sredstava i radne snage. Robe koje se proizvode sa manjim utrošcima sredstava i radne snage imaju prednost u pogledu dohotka koji se realizuje na tržištu u odnosu na iste robe u čiju je proizvodnju uloženo više sredstava. Ovo pravilo važi za svaki tržišni privredni sistem, pa i za naš samoupravni sistem. S obzirom na to da se dobrim regionalnim razmeštajem i optimalnim korišćenjem prirodnih pogodnosti, sunčeve energije i zemljišta, stvaraju uslovi da se relativno smanjuju ulaganja sredstava u proizvodni proces, optimalnim regionalnim razmeštajem značajno je obezbeđena konkurentna sposobnost. Na konkurentnu sposobnost utiču i drugi faktori kao što su savremena tehnologija, optimalna sinhronizacija faktora proizvodnje, izbor veličine parcele, proizvodne strukture i dr. U uslovima primene jednakih standarda, prednost na tržištu imaće proizvodnja koja se nalazi u optimalnom regionalnom razmeštaju. Sva nabrojana pitanja predstavljaju tehnološku stranu tržišta.

Društveno-ekonomska strana tržišnih odnosa u poljoprivredi još je značajnija. Ona je posebno značajna u sistemu društvene svojine kao svojinskog odnosa i samoupravljanja kao društvenog-produkcionog odnosa unutar proizvodnih jedinica (OOUR, RO, SOUR, zadruga i drugih subjekata) i na tržištu između raznih proizvodnih jedinica. U sistemu društvene svojine, što pretpostavlja novu vrednost kao jedinstvenu ekonomsku i društvenu kategoriju (bez podele na potreban rad i višak rada), odnosno društveni (produkcioni) odnos treba da se formira na tržištu.

Prema tome, na bazi ponude i tražnje, društvenog značaja pojedinih proizvodnji, odnosno produktivnosti (priznatog uloženog rada u proizvodnji) formira se cena, odnosno realizuje dohodak.

Određivanje cena van tržišta nosi dve negativne tendencije. Prvo, stvara nezainteresovanost proizvođača da razvijaju produktivnost, nezainteresovanost da se vrši ekonomska podela rada među proizvo-

dačima različitih rejona i različite veličine gazdinstava, različite blizine tržišta i dr. Drugo, smanjuje ekonomsku motivisanost proizvođača da se zalažu za veću proizvodnju, veću produktivnost i strukturno prilagođavanje proizvodnje zahtevima tržišta. Naprotiv, određivanje cena van tržišta najčešće destimuliše proizvođača u poljoprivredi. Ovo tim pre što je poljoprivreda u celokupnom razvitku posle 1945. bila u nepovoljnim uslovima privređivanja i ekonomskom položaju preko cena i investicija. Na ekonomski položaj proizvođača najviše utiču cene. Samo za jedan dinar niže cene za tržišne proizvode znače za poljoprivredu desetine milijardi dinara manji dohodak. Međutim, prepuštanje da se cene formiraju prema ponudi i tražnji kao isključivom faktoru tržišnog regulisanja cena, bez odgovarajućih tržišnih mehanizama, nije moguće u poljoprivrednoj proizvodnji. Potreban je čitav sklop tržišnih mehanizama za svaku proizvodnju ili grupu proizvoda, mehanizama prilagođenih razvojnoj politici i specifičnostima pojedinih grupa poljoprivrednih proizvoda.

Petar Marković

Market Relations in Agriculture

Summary

The elements of an agrarian policy must carry certain specific characteristics if it is to respect all the special features of agricultural production. This is especially true of prices with their basic elements (refunds, bonuses and so on), credits, investments, reserves and taxes.

Land policy has its special place and importance in the market conception of an agrarian policy.

In principle, the prices of industrial input (fertilizers, crop and cattle protection, machinery etc.), into primary agricultural products and of processed agricultural products are formed freely on the home market, taking into consideration the prices in the countries we export to or import from. This free market price formation establishes economic relations based on supply and demand, i. e. economic relations among agricultural products and between agriculture and other activities.

Agriculture needs various different forms of prices with a whole instrumentarium of market mechanisms, primarily through a policy of bonuses, refunds, stimulation, credit-monetary investment and tax policy.

The development of a suitable agrarian policy, along with an efficient land policy and a water exploitation policy, would create conditions to channelize complex structural changes and farm differentiation towards the strengthening of market production, specialization and organizational and economic links with industrial processing and communications. It would also speed up association and the system of cooperatives to foster agricultural development, and the totality of such socio-economic relations would in turn speed up the development of production, productivity and producer income.

Рыночные отношения в сельском хозяйстве

Резюме

Пользуясь всеми назначенными характеристиками сельскохозяйственного производства, элементы аграрной политики должны содержать в себе и определенную специфику а в отдельности цены со своими составными частями (регрессами, премиями и др.), кредит инвестиции, резервы, налоги.

По своему значению земельная политика занимает отдельное место в рыночном концепте аграрной политики.

Как правило, стоимость затрат промышленной продукции (минеральные удобрения, средства для защиты растений и животных, машины и оборудование и др.), цены первичных сельскохозяйственных продуктов и цены переработанной сельскохозяйственной продукции предназначенной для конечного потребления, назначаются свободно однако с учетом условий на отечественном рынке и с учетом цен экспортируемой и импортируемой продукции. Такое свободное рыночное назначение цен, указывает на экономические отношения складывающиеся на базе спроса и предложения, в то же время и на экономические отношения между продуктами внутри самого сельского хозяйства и между сельским хозяйством и другими видами деятельности.

Сельское хозяйство нуждается в разнообразном ценообразовании, включая в себе полный набор рыночных механизмов и должно действовать в первую очередь посредством политики премий, регресса и инициатив в кредитно-монетной и налоговой политике.

Разработкой и внедрением соответствующей аграрной политики, при эффективно применяемой земельной политике и политике использования водных ресурсов возможно обеспечение благоприятных условий для развития сложных структуральных перемен и дифференциации хозяйств в смысле ускоренного роста рыночного производства

специализации
организационно-экономической
кооперации с промышленным
производством и транспортом. Это,
смогло бы и в то же время
привести и к более быстрому
объединению и кооперированию в
функции развития
сельскохозяйственного
производства, а общие
общественно-экономические
отношения ускорили бы рост
производства, уровня
производительности и дохода
производителей. ●